

Rasové pronásledování v protektorátu

I. Identifikace lekce

Cíle lekce

Žáci se seznamují s průběhem holokaustu obyvatel českých zemí označených za Romy a Židy. Porovnávají situace obou skupin, identifikují shodné rysy a rozdíly v jejich pronásledování a vyprávějí jejich příběh. Umí vlastními slovy formulovat, v čem spočívá historický význam vybraných momentů těchto událostí a jaký k nim mají vztah.

Lekce pomáhá budovat historickou gramotnost tím, že...

... žáci vytvářejí historický příběh, ve kterém bude mít holokaust Židů a Romů smysluplné místo jako problematická událost, která měla vliv na život lidí v minulosti a ovlivňuje ho i dodnes.

... se žáci učí periodizovat událost a vybírat významné momenty pro srovnání.

Lekce se dotýká následujících očekávaných výstupů RVP ZV

D-9-7-03 (Žák) charakterizuje jednotlivé totalitní systémy, příčiny jejich nastolení v širších ekonomických a politických souvislostech a důsledky jejich existence pro svět; rozpozná destruktivní sílu totalitarismu a vypjatého nacionalismu.

D-9-7-04 (Žák) na příkladech vyloží antisemitismus, rasismus a jejich nepřijatelnost z hlediska lidských práv.

Didaktický koncept:

vztah k minulosti

II. Návrh průběhu základní verze lekce ⌚ 45 minut

V základní verzi, pokud chceme téma stihnout za jednu vyučovací hodinu, je nutné fázi 3 rozdělit na skupiny (např. metoda skládkového učení) – část třídy pracuje se zdroji k romským příběhům a druhá část k židovským. Navzájem si svá zjištění v menších skupinách prezentují. Zatímco shody a rozdíly mohou vypracovávat ve skupinách, svůj vztah k tématu by žáci měli vyjádřit individuálně. Lekce je náročná, protože se žáci musí orientovat v osobních příbězích, průběhu rasového pronásledování v protektorátu i v obecných souvislostech holokaustu. Kvůli nutnosti dostatečné kontextualizace může být vhodnější lekci rozdělit do dvou vyučovacích hodin.

FÁZE 1 ⌚ 5 minut

Úvod a evokace

Využíváme úvodní fotografii současné kauzy zpietnění areálu bývalého cikánského tábora v Letech u Písku. Požádáme žáky, aby si v pracovním sešitě poznamenali, co vědí o místech paměti židovského a romského holokaustu: Znají Terezín? Byli tam? Mají stejné povědomí také o tzv. cikánských táborech? Znají Lety a vědí, proč je toto místo zdrojem kontroverzí? Kam by zašli, kdyby chtěli připomenout oběti romského holokaustu? V ideálním případě evokace odhalí, že židovský a romský holokaust mají v české historické paměti odlišné postavení.

FÁZE 2 ⌚ 5 minut

Úvodní kontextualizace

Žáci se seznamují se základním kontextem rasového pronásledování obyvatel označených za Romy a Židy na území protektorátu. Využíváme informace z výkladového textu. Vysvětlíme žákům, že zdroje jim umožní obě události porovnat a zároveň odlišit. Současně úvodní text naplní konkrétními osudy lidí. Vysvětlíme, že osou práce v hodině budou dvě časové osy v pracovním sešitě (úkoly 1 a 2).

FÁZE 3 ⌚ 20–25 minut

Práce se zdroji

Projdeme s žáky časové osy v pracovním sešitě a předznačené události, aby získali základní orientaci v příbězích. Seznámíme je s aktéry a průběžně ověřujeme, že se žáci v příbězích neztratili. Pracujeme ve skupinách. Upozorníme žáky, že analýza zdrojů jim umožní příběhy v časové ose doplnit o podstatné informace. Připomeneme, že hledáme shodné rysy i podstatné rozdíly. Můžeme upozornit na to, že obě události mají odlišnou periodizaci klíčových momentů.

Odpověď na badatelskou otázku

Můžeme vyzvat žáky, aby před celou třídou navrhli, čeho si mohou všimnout při formulování shrnující odpovědi (například role četníků a českých úřadů, rozsah pronásledování, možnosti úniku). Ujistíme se, že žáci rozumí pokynu vysvětlit historický význam a svůj vztah k tématu lekce (viz hodnocení badatelské otázky).

Reflexe a evaluace

V závěrečné fázi reflektujeme výsledky žáků. Na závěr vyzveme žáky, aby si vyplnili evaluační tabulku v pracovním sešitě.

III. Hodnocení badatelské otázky

V ideálním případě žák dokáže vyprávět příběh holokaustu obyvatel českých zemí označených za Židy a Cikány. Dále dokáže identifikovat momenty, které odlišují obě události, a dokáže vyjádřit, jaký k této historické události má vztah v současnosti (co si o ní myslí). Kapitola jako taková slouží k tomu, aby učitelé ověřovali, jak si žáci vztah k minulosti a historický význam událostí vlastně vytváří. Aby toho byli schopní, musí se nejdříve seznámit s událostí samotnou.

Je třeba **pozorně sledovat a případně citlivě korigovat stereotypy**, které by mohly ovlivnit odpovědi. Problematické formulace mohou být například: „Cikány pronásledovali, protože nechtěli pracovat“, „Židy pronásledovali, protože byli bohatí“ apod. Tyto motivace vyplývající z předsudků mohly hrát v individuálních případech také roli, nebyly však jádrem šoa. Případným kontroverzím (recyklace rasových a etnických stereotypů, nepodložené generalizace) lze předcházet tím, že budeme téma důsledně historizovat a odkazovat žáky k podložení jejich tvrzení ze zdrojů: „Který zdroj dokládá tvoje tvrzení?“ apod.

Níže nabízíme teze, které by mohli žáci uvést ve svých odpovědích:

shodné rysy	rozdílné rysy	osobní názor žáků
pronásledování na základě rasových znaků (nerozhoduje, zda se cítí být Romem nebo Židem)	Židé měli více možností se zachránit (útek do zahraničí, akce pana Wintona, peníze).	Nemám k nim osobní vztah (neznám oběti, je to příliš dávno, obětem už stejně nejde pomoci).
podobný tragický osud (internace v táborech, Auschwitz, velké množství mrtvých)	Romy pronásledovaly také české úřady, aniž by je k tomu nacisté nutili.	Netušil/a jsem, že to probíhalo odlišně. Je mi líto, co se těm lidem dělo.
	Čeští četníci a úřady se aktivněji podíleli na pronásledování Romů (evidence, dozor v táborech) – toho pak využili nacisté.	Téma mě zaujalo, chtěl/a bych znát osudy dalších lidí.
	Romů přežilo výrazně méně než Židů.	Překvapilo mě, že se romský holokaust nepřipomíná stejně jako ten židovský – přemýšlím nad důvody?
	Měli odlišný osud po válce (Židé mohou odejít za hranice, Romové do pohraničí).	
	Holokaust Židů je připomínán více než ten romský.	

Badatelská otázka umožňuje problematizovat představu o tom, že romský a židovský holokaust jsou shodné. S Romy se už před válkou zacházelo jako s asociály nebezpečnými pro společnost, tento stereotyp asociála byl přenesen na všechny „Cikány“ obecně a byl sdílený i v dobové české společnosti (policejní evidence 1927 – viz kapitola *Národy Československa*). Z toho pramení postoj, který přispěl ke komplikitě části české společnosti v pronásledování a realizaci genocidy sledované nacisty. Nejkrálovějším příkladem tohoto podílu na pronásledování jsou oba protektorátní cikánské tábory. Zároveň jde o pohled, který byl v jednání s přeživšími přítomný i po konci druhé světové války a přetrvává i do současnosti – a je mimo jiné důvodem toho, proč trvalo tak dlouho, než došlo k umožnění zpíetnění obou těchto míst jako symbolů holokaustu českých a moravských Romů.

Po více než dvacetiletém politickém vyjednávání vláda B. Sobotky přistoupila roku 2017 k vykoupení velkokapacitního vepřína v Letech, na jehož místě se zřizuje nový památník. Součástí prací byl i archeologický výzkum. Medializace a politizace kauzy rozvířila protiromské předsudky, umožnila současně konfrontovat názory zpochybňující rozsah genocidy („pseudokoncentrák“) s historickými fakty. V kapitole nechceme z časových důvodů detailně rozebírat politiky paměti romského a židovského holokaustu. Úvodní fotografie ale upozorňuje na to, že vztah k romskému a židovskému holokaustu a jejich historický význam jsou v současné české kulturní paměti odlišné. Srovnání obou fenoménů může pomoci odpovědět na otázku, proč tomu tak je.

Nabízí základní kontext tématu kapitoly. Doporučujeme upozornit na problematiku statistik, které jsou nepřesné, a zdůraznit kritický odstup od nacistických rasových kategorií. Souloví holokaust českých „Židů“ je problematičtější, protože se jednalo o různé skupiny obyvatel – spadají sem lidé, kteří se jako Židé cítili, ale identifikovali se s českou, německou nebo židovskou kulturou. A současně sem patří i ti, kteří se za Židy nepovažovali, ale tato identita jim byla vnucována norimberskými zákony. Podobně do kategorie „Cikánů“ byli zahrnováni Romové, Sintové, míšenci i lidé, kteří žili „cikánským“ způsobem života, ale jednalo se o etnické Čechy. První republika ani neumožňovala přihlásit se k romské národnosti. Učitel se v rámci zjednodušení asi nevyhne používání pojmů „Rom“ a „Žid“, ale měl by problematiku povahy těchto kategorií žákům vysvětlit.

Cílem nacistické perzekuce byly různé skupiny obyvatel (inteligence, odbojové skupiny apod.). Výjimečná byla situace obyvatel, kteří byli pronásledováni na základě rasových kritérií.

Etická dimenze a historický význam událostí mohou být pro žáky abstraktní pojmy. V pozadí kapitoly stojí otázka, jak souvisí odlišný průběh genocidy Romů a Židů s naším současným vztahem k oběma událostem. Příkládáme jim stejný historický význam? Historický význam vytváříme tím, že některé události vynecháváme, některé naopak připomínáme.

Rasové pronásledování v protektorátu

○ ? Jak probíhalo a čím se odlišovalo pronásledování obyvatel protektorátu, kteří byli označeni za Cikány a Židy?

Archeolog Pavel Vařeka ze Západočeské univerzity v Plzni komentuje nález pozůstatků tzv. cikánského tábora v Letech u Písku. V pozadí velkokapacitní vepřín. 14. 7. 2017

Obyvatelé českých zemí židovského a romského původu, dokonce i ti, kteří sami sebe nepovažovali za Židy nebo Romy, byli během nacistické okupace označeni za rasově méněcenné, izolováni od ostatních, zbabováni majetku a posíláni na smrt, obvykle do vyhlazovacího tábora v Osvětimi. V důsledku katastrofálních životních podmínek, brutálního zacházení a otročké práce ale umírali už v Terezíně, který byl nacisty přeměněn na obrovské ghetto a vězení gestapa, respektive v tzv. cikánských táborech v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu, které spravovaly české úřady.

Holokaust nepřežilo téměř 5 tisíc českých a moravských Romů a Romek, zachránila se jich zhruba desetina. Násilně zemřelo také nejméně 80 tisíc osob označených za Židy. Dalších asi 30 tisíc se zachránilo útekem, mnohé ale Němci dostihli jinde nebo zemřeli v boji jako vojáci.

Přeživší se těžce srovnávali s fyzickými i psychickými následky pronásledování, často se neměli kam vrátit. Mnozí cítili vinu jen kvůli tomu, že vraždění přežili. Někteří se s genocidou vyrovnali tím, že o svém utrpení mlčeli desítky let, jiní se ovšem podíleli na dokumentaci i uchování památek obětí. V tom, jak se odehrál holokaust Romů a Židů, ale byly podstatné rozdíly. A liší se i způsob, jak na oběti genocidy bylo po válce nahlíženo a jak si je připomínáme dnes. Jaký vztah k jejich pronásledování máme mít dnes?

48

1 Jak prožívají odchod do transportu jednotliví lidé v ukázce?

Nástup do transportu

Daleká cesta, 1948, r. Alfréd Radok

Židovská rodina Kaufmannových odchází do sběrného střediska v pražských Holešovicích, odkud bude poslána transportem do ghetta Terezín. Přihlíží další lidé – český domovník, dcera Hana, její český manžel Toník Bureš a jeho otec.

ZDROJ 1

Ačkoliv se jedná o uměleckou (divadelně pojatou) stylizaci, film *Daleká cesta* je výjimečným dílem, protože vzniká hned po válce a odráží bezprostřední zkušenosti s holokaustem. Navážou na něj až mnohem později snímky tzv. nové vlny 60. let. Kaufmannovi slouží jako modelový příklad běžné, do českého prostředí asimilované židovské rodiny. Režisér Alfréd Radok i někteří herci sami prožili rasové pronásledování, natáčelo se částečně v Terezíně. I proto je film nebyvale otevřený (tematizuje problém českého antisemitismu). V ukázce Češi vystupují v různých rolích (soucit a spoluúčast Toníka a jeho otce, vypočítavost domovníka, vynucená komplicita českých četníků). Ukázka jasně identifikuje, kdo byl pachatel brutálního násilí (nacisté). Tím se odlišuje od Serinkovy vzpomínky ve zdroji 2. Díky statečnosti Toníka byla Hana jako jeho manželka ušetřena transportu s rodinou. Do Terezína přichází až v roce 1944, což zvyšovalo její naději na dožití se konce války. Film končí nadějí (vítězství člověka nad válkou). Po komunistickém převratu však nemohl být promítán, protože nevyhovoval komunistické politice paměti národního boje proti fašismu.

Příjmení pamětnice bylo anonymizováno při pořízení nahrávky. Zatímco většina obětí holokaustu zůstala v okupované zemi, rodiny bohaté nebo s kontakty do zahraničí stihly uprchnout, pokud jim to emigrační kvóty pro uprchlíky dovolily. Rodina žila v Praze, mluvila česky, ale nechodila do synagogy. Po útěku do Francie se Rita a rodiče rozdělili a šťastně se shledali ve švýcarském exilu, kam uprchli před nacisty z okupované Francie. Rita naznačuje, že jako mladá dívka byla po návratu v Československu šťastná, zatímco o generaci starší rodiče trpěli traumatem holokaustu. Rodina zvládla i druhou emigraci do Ameriky po komunistickém převratu. Rita popisuje různé osudy, typické pro Židy (včetně známé iniciativy Nicolase Wintona na záchranu židovských dětí). I mezi Romy sice byly relativně majetné rodiny, jejich útky před nacisty do emigrace však nebyly zdokumentovány, neexistovala srovnatelná mezinárodní podpora pro jejich záchranu. Stejně tak Romové po válce neemigrovali do zahraničí.

ZDROJ 2

2 Jak prožila válku a návrat rodina paní Rity V.? Kdo je podle tebe v příběhu obětí holokaustu a podle čeho to poznáš?

ZDROJ 2

Vzpomínky paní Rity V. (nar. 1932) na návrat do Československa ze švýcarského exilu v roce 1946 (přepis rozhovoru z roku 1991, uložený v Židovském muzeu v Praze, publikováno na www.holocaust.cz)

„Rodiče tady byli zoufalí. Maminka chodila po ulicích a hledala svou matku. Oba stále hledali své lidi. Já jsem tu však byla šťastná, protože jsem tu měla dva šetrné a dvě tety a v emigraci mi hrozně chyběla rodina. Měla jsem tu přítelkyně a v červenci 1948 jsem byla na táboře, kde jsem se hrozně zamilovala. V únoru 1949 jsem s rodiči odjela do New Yorku. Rozloučilo se s námi těch pár lidí, co jsme ještě měli. V New Yorku jsem šla na universitu a velmi snadno jsem se naučila anglicky. V roce 1952 jsem poznala svého budoucího muže. Žil tehdy v Anglii, ale byl to Čech z Prahy, ze stejného typu rodiny, jako jsem byla já. Do Anglie se dostal s dětským transportem pana Wintona v červnu 1939. Nedávno jsem dala do pořádku rodinné album, do kterého jsem dala všechny fotografie. Je nás pět bratřanců a sestřenic – žijí v Anglii, Kanadě a tady. Dozvěděla jsem se přitom hrozné věci: jak babička zemřela ve vagonu cestou do Osvětimi a jak jí z toho vagonu vyhodili. Dozvěděla jsem se také, že někteří příbuzní šli až posledním transportem. Byly to strašné věci, ale já jsem je chtěla znát.“

3 Jak se liší Serinkova vzpomínka na odchod z domova od odchodu Kaufmannových, zachyceném ve filmové ukázce ve zdroji 1? Jak si Serinek vysvětluje jednání četníků? Porovnej jednání četníků s předchozí ukázkou židovského transportu.

ZDROJ 3

Vzpomínky partyzána Josefa Serinka (nar. 1900), zaznamenané v roce 1963, publikované roku 2016, na příjezd rodiny do tábora Lety u Písku

„Prvního srpna 1942 ráno přišli dva četníci, jeden z nich byl ten, co mě fotografoval, a jeho první bylo, že máme dvě hodiny času, abychom se spakovali. Bylo tam spousta lidí z vesnice, byli sedláci, kteří byli rádi, ale byli tam také lidé, zvláště staří, kteří plakali. Odvezli nás na nádraží. Tam už stály nákladní vlaky k nepřehlédnutí dlouhé, v nich bylo lidí jako dobytka, a kolem nich plno četníků. Vložili nás kolem půlnoci a dvěma nákladními auty odváželi neznámo kam. Auto zůstalo stát před branou, stáli už tam dvěma řadami četníci. Za mnou šla manželka, Walter a dcery, a za nimi další už jeden četník tloukl dítkami, protože se mu nelíbil. To už byl první pozdrav tábora. Druzí četníci také mlátili, někteří z lidí se tam svalili pod ranami. Četníci měli kusy kabelů a tím do nás fezali. Pro nás Cikány to nebylo nic nového. Já dobře znám ty české bývalé rakouské četníky. V táboře byli i Češi, ale asi devadesát procent tam bylo Cikánů a mišenců. Později jsem se dozvěděl, že velitelem toho tábora byl četnický kapitán, který byl vyhlášený na celém západě tím, jak mlátil kočovné lidi. Byl to zkurvený Čech, žádný Němec vůbec v celém táboře nebyl. Němci tam chodili jenom na inspekci.“

Josef Serinek na poválečné fotografii

4 V čem se shodují a čím se liší vzpomínky na válku a návrat pana Jelínka a paní Rity V.?

HISTORYLAB 617 222

Jaký byl jejich návrat?

Po válce napsali starostové jihomoravských obcí zvláštní žádost, která se týkala Romů a Romek navrcejších se z vyhlazovacích táborů. Zjistíš, jaký byl návrat vězňů a co starostové požadovali?

ZDROJ 3

Serinek, legendární „Černý“ partyzán, se už za první světové války a v letech první republiky ocital v roli pronásledovaného psance, přispívala k tomu i jeho politická aktivita v komunistickém odborářském hnutí a protihenleinovském odboji. To ovlivnilo jeho jednoznačný negativní postoj k českým úřadům a četníkům. Patřil k rodinám usedlých Romů, které nemusely odejít do táborů už v první vlně internace po zákazu kočování v roce 1940. Nepodařilo se mu však vyhnout transportu do tábora, což byl případ několika málo rodin, za které se statečně zaručili starostové obcí, kde žili usazeným životem. Publikování *České cikánské rapsodie I.* o životě Josefa Serinka bylo zásadním příspěvkem ke studiu romského holokaustu. Fakt, že se tak stalo až v roce 2016, je symptomem obtíží, které provázejí prosazování historického významu romského holokaustu v české veřejné i odborné debatě.

ZDROJ 4

Vzpomínka Josefa Jelínka (nar. 1919), zaznamenaná v roce 1991, dosud nepublikovaná, na návrat z koncentračního tábora do Strážnice na Hodonínsku v létě roku 1945, kde na něho čekala snoubenka se synem

„Na nádraží jsem vystoupil a šel jsem zadem, abych nemusel lidem vyprávět o našem utrpení. Snoubenka mně řekla, kdo se přede mnou vrátil ze známých a jmenovala Frantu, Karla, Boženu, Tomku, Jardu, Tondou a od mého bratra syna Tondu Kýroví. Já jsem přišel poslední, bylo to 23. července, kdy oni se mnou ani nepočítali, že se vrátím. Na druhý den jsem šel se snoubenkou za nimi, abychom se trochu dali navzájem do pořádku a poradili se, co budeme dále dělat. Již v lágru jsme věděli, že jsme ztratili rodiče, bratry, sestry a ostatní rodinu a že ti, kteří jsme přišli, jsme všichni ze 180 lidí ze Strážnice. Celková tato tíha se u nás ještě více prohloubila, když jsme zjistili, že z naší vesnice zůstaly jen 4 domky ze 27 domků. Ostatní byly zbourány tehdejšími úřady, který tyto naší internac zdedil do vínku jako zestrátněný majetek. Proto někteří z nás museli odjet do pohraničí.“

HISTORYLAB

Cvičení upozorňuje na fakt, že dlouhodobé předsudky vůči Romům ovlivnily postoj českých úřadů k obětem holokaustu. Doporučujeme zadat cvičení žákům jako (dobrovolný) domácí úkol ještě před probáním lecke, bude to pro ně výhodou při interpretaci příběhů ve zdrojích v hodině.

ZDROJ 4

Rozsah nacistické genocidy Romů a Sintů i nezáměr o dokumentaci osudů Romů způsobily, že vzpomínky na poválečný návrat, podobných té Jelínkově, je relativně málo. Jelínek zastupuje zkušenost typickou pro jižní Moravu, kde už od 19. století vznikaly osady usedlých romských rodin. Majetek obyvatel osad nebyl velký, museli se většinou živit námezdní prací, ale Romové tvořili heterogenní sociální skupinu s vlastními elitami, řemeslníky a obchodníky. Běžná byla smíšená manželství, která přispívala k tomu, že bylo fakticky nemožné úředně definovat, kdo byl a nebyl „cikánem“ jinak než na základě rasových či etnických stereotypů. Jelínek dokládá faktický zánik kultury původních moravských Romů, ke kterému přispěly i české úřady likvidací jejich osad. Jelínek se fakticky neměl kam vrátit (což se mimochodem stávalo i těm Židům, jejichž majetek byl arizován a později dán pod národní správu). Majetek Romů byl zpravidla vydražen českým sousedům. I proto Romové běžně odcházeli do pohraničí, kde měli možnost najít nové bydlení a práci. Následovala je tam v několika vlnách romská migrace ze Slovenska, kde byla situace Romů diametrálně odlišná (teror Hlinkových gard, ale bez masových transportů). Tento fakt komplikuje výuku holokaustu u romských žáků, kteří se s příběhy českých a moravských Romů zpravidla nesetkávají ve své rodinné paměti.